

מספר
שלות יעקב
מאת
הרב יעקב ספיוואק

פרשת בראשית

בראשית ברא...

שאלת רש"י: "ומה טעם פתח בבראשית? משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים, שאם יאמרו אומות העולם לישראל, ליסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם, כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו."

לכאורה, לפי הרמב"ם יש עוד טעם שפתח בבראשית, כי כתב בפירושו על אבות שדבר מוסכם הוא שהלומד ומרגיל את עצמו במידות טובות קודם שלומד חכמה יהיה מאוד מצליח בלימוד ההכמה עצמה. אבל אם קודם לימוד החכמה לא הירגיל את עצמו במידות טובות אלא יש לו תכונות רעות ולומד חכמה אחרי כן, החכמה תהיה בעיניו דבר שמונעתו מתאוותיו שהוא רגיל בהן, ולכן תכבד החכמה עליו ולא יצליח בה וסופו שיעזבנה. (רמב"ם, אבות פי"ג מי י"א (עמ' רפג).

ונראה לי שהרמב"ם לשיטתו, שכתב בהלכות תלמוד תורה: אין מלמדין תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו או לתם אבל אם היה הולך בדרך לא טובה מחזירין אותו למוטב ומנהיגין אותו בדרך ישרה ובודקין אותו ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש ומלמדין אותו אמרו חכמים כל השונה לתלמיד שאינו הגון כאילו זרק אבן למרקוליס (רמב"ם, יד החזקה, הלכות תלמוד תורה: פרק ד, הלכה א).

והנה, ספר בראשית נקרא ספר הישר מפני שמלמד לנו נימוסים ודרך ארץ, ואמרו חז"ל שדרך ארץ קדמה לתורה. ולכן, לפי הרמב"ם אין מלמדים תורה מ"החודש הזה" שנמצא בספר שמות עד שמלמדים לתלמיד מעשים טובים שנמצאו בספר בראשית.

ובפרט, בזמן הזה, בימים אלו, בעונותינו הרבים, נתקיימה הנבואה הנמצאה במשנה בסוף מסכת סוטה: בעקבות משיחא חוצפא יסגא... ומלכות תהפך למינות ואין תוכחת... וחכמות סופרים תסרח ויראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת, נערים פני זקנים ילבינו, זקנים יעמדו מפני קטנים, בן מנוול אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה. אויבי איש אנשי ביתו, פני הדור כפני הכלב. הבן אינו מתבייש מאביו.

ולכן, על אחת כמה וכמה בזמננו, לימוד ספר בראשית קודם לימוד הלאה בתורה הוא נחוץ מאוד.

המן העץ?

הנה ידוע מה שאמרו חז"ל "המן מן התורה מנין: שנאמר "המן העץ אשר צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת" בראשית ג:יא. לכאורה אין כאן בפסוק הזה שייכות להמן הרשע רק במה שמצינו בדמיון האותיות עצמן. ובאמת יש שייכות עמוקה כי המצב של המן היה דומה למצב אדם הראשון שהיה לשניהם שלטון שררה ומלכות ורק דבר אחד עמד בפניהם שלא היו יכולים להשיגו. במצב אדם הראשון היה העץ שהיה אסור לו ובמצב המן הרשע היה מרדכי שמיאן להשתחוות לו. ואע"פ שהיה לשניהם עושר והון רב, הנה דרך האדם להאמין ש"מים גנובים ימתקו" וחמדו שניהם דבר שגרם להם מפלתם.

ועל זה דרש רבי בענייני יסודי התורה הרב ברוך מיליקאבסקי זצ"ל בענין שקוראים בלשון אנגלית 'פערספעקטיב'. הרב ברוך, זצ"ל, שהוא עצמו היה מניצולי השואה, הסביר שכאשר מרדכי עמד לפני המן ו"לא

יכרע ולא ישתחוה" היתה להמן בחירה בין שני דרכים. או שיראה את עצמו במצב החיים שהוא נמצא בו - זאת אומרת שהוא השני למלך פרס ולכן הוא השני בגבורה בעולם ואין לו לדאוג ולטרוח את עצמו על מרדכי, כי יהודי זה שהגלה מארצו אינו כלום נגדו. ועל דרך זה ילך המן לדרכו וימלא את שנות חייו הבאות בשמחת הגבורה והעושר שיש לו.

או שיבחר בדרך השניה לומר על כבוד עשרו ורוב בניו ש"כל זה איננו שוה לי בכל עת אשר אני רואה את מרדכי היהודי יושב בשער המלך". וכאשר נודע לכל, בחר המן בדרך השניה וסופו לא היה בעושר וגבורה אלא תלוי על העץ.

והנה בימינו אנו רואים החורבן הנורא במלחמת העולם השניה שנהרגו ונשחטו בה שש מליונים מעמנו בפרט וכמעט חמישים מליון אנשים בכלל - ואשמת כל זה על ראש רוצח אחד - ימח שמו וזכרו - שגדל "המלך" וואן הינדענבערג את היטלער הרשע ימ"ש וינשאהו וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו. והרוצח הזה מקולל בשפת מליוני מליונים אנשים בכל תפוצות העולם וכן הוא יהיה לסמל בעתיד בדפי ההסטוריה לרוצח אכזרי ששחט אם ובנים בלי רחמנות.

ומענין לזכור שיש היסטוריונים שמזכירים את היטלער הזה ימ"ש בשם "גאון משוגע" כי אין ספק להם שהוא היה בעל יכולת מאוד מוכשר. ובקשר למדינת גרמניה עצמה הרוצח הזה נחשב בימים אלו כאדם "מחיה מתים" כיון שלפני שהוא בא לממשלה היתה המדינה לכודה בחובות עד כדי כך שאי אפשר היה לקנות לחם בלי קופסא מלאה כסף, שמטבע הגרמני היה שוה כמעט לאפס באותם הימים.

ואחרי שימ"ש עלה לגדולה בארצו הוא, בכשרונותיו, החליף את מצב הכלכלי של המדינה לטוב והחזיר את כבוד גרמניה למקומה, שהיתה בזויה אחרי מפלתה במלחמת העולם הראשונה.

ולכן, שאלה היא לפנינו: עם כל הצלחתו של ימ"ש, למה השקיע כל כך זמן וכסף ועמלות בהשתדלותו להשיג להרוג ולאבד את כלל ישראל, שמגמה זו הטתו מדרך הצלחתו ובסוף גרם מפלתו.

ונוכל לתרץ שאותה ה"מחלה" שנכנסה לתוך דמו של המן גם היתה מחלתו של ימח שמו, שהיה ודאי יכול להעלים עיניו מיהודי אירופה וישאר בגבורתו, אלא שכל הצלחתו לא היתה שוה לו כלום בכל עת שראה כלל ישראל - עם שהיה ההפך ממהותו: עם קדוש - והוא היה רשע. ועובדה זאת הביאה עליו שגעון, וכמו שאמר חז"ל ששנאה מקלקת את שורה.

ואנו היום חיים בסביבה מלאה הזדמנויות להצליח בדרכנו ברוחניות ובגשמיות - אנו חיים בגן עדן של אפשריות, אלא שפעמים יש איזה שמץ של בעיה שאינה יכולה להזיק לנו רק אם אנו בעצמנו עוזרים ומחזקים אותה דרך רכוז מחשבה על אותה שמץ הבעיה עד שתהיה בעינינו כל כך גדולה שכל שאר הצלחתנו אינו שוה לנו כלום. זאת היתה סיבת חטא אדם הראשון כמו שנתבאר.

ואשרינו ומה טוב חלקנו אם תהיה לפנינו פרשת דרכים ונבחר בחיים.

עולם של תמימות

בספר מורה הנבוכים להרמב"ם נמצאת שאלה שנשאל להרמב"ם על חטא אדם הראשון. אמר השואל: אדם הראשון קודם החטא לא היה לו שכל, שלא ידע בין טוב לרע, ואחר החטא, אחר שאכל מעץ הדעת, היתכן שהוא קבל שכל הישר? האין זה אלא אופן של חוטא נשכר?

השיב הרמב"ם לשואל: האמת היא שכבר היה לאדם הראשון שכל קודם החטא (כי בלי שכל איך היה אפשר לו לדבר? והלא הוא דבר קודם החטא!) ואם כן מה היה ההבדל בין עולמו של אדם הראשון קודם החטא ואחרי? על זה מסביר הרמב"ם שקודם החטא גר אדם הראשון בעולם שכולו שכל. בעולם זה הוא התייחס לסביבותיו רק באופן שכלי - ז"א באופן של "אמת" או "שקר", ולא באופן של "טוב" או "רע".

למשל, אצל אדם הראשון אפשר היה שתהיה מחשבה שהעולם עגול ככדור. תגובה למחשבה זו אז יכולה היתה להיות שהיא אמת, או שהיא שקר, ולא שהיא "טוב" או "רע", כי עדיין לא נמצא בעולם המושג של טוב או רע.

אבל לאחר החטא, אחרי שהוא אכל מעץ הדעת טוב ורע, היה האדם מושלך לתוך עולם אחר לגמרי (וזה היה קודם אפילו שהיה גרוש מגן עדן). עולם זה היה לא רק עולם של אמת ושקר, אלא גם היה עולם של "טוב ורע", ענינים של "מפורסמות". למשל, מה שקוראים "רע" הוא דבר יחסי, ותלוי בהשקפת אנשי המקום. להיות

ערום בפרהסיא הוא דבר מאוד מגונה באמריקה, אבל לא בהרבה מקומות באפריקה. כל זה היה אחר החטא, אבל קודם החטא לא היתה השקפת "טוב" או "רע". קודם החטא היה האדם ערום בלי בושה, כי להיות - או לא להיות - ערום לא היתה שאלה של טוב או רע, אלא רק אמת או שקר. ואז, קודם החטא, האדם לא התייחס לטוב ורע אלא רק לאמת או שקר. וראיה לזה היא ממה שכתוב מיד אחרי האכילה מעץ הדעת שהאדם אמר להקב"ה (בראשית ג: י) "ואירא כי עירם אנכי ואחבא." והשיב לו הקב"ה בשאלה, "מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת?" ושאלה זו (אע"פ שידע הקב"ה הכל בלי הכרח לשאול) מודיע לנו שקודם החטא של האכילה מעץ הדעת לא הרגיש האדם הבושה שהיה ערום כי לא התייחס לענין זה לגמרי כמו שנתבאר. אבל לאחר האכילה באו עליו כל עניני "מפורסמות", פירוש: איך מוצא הדבר חן בעיני הרואים. ואומר הרמב"ם במורה הנבוכים שאז ידע האדם מה שנאבד ממנו - עולם של תמימות שלא היה בו מחלוקת בין אנשים על מה שהוא "טוב" או "רע".

כך השיב הרמב"ם לשואל, שאדרבא - זה לא היה ענין של חוטא נשכר, אלא עונשו של האדם היה שנאבד מעולם של תמימות. וידיעת טוב ורע שקבל אדם מעץ הדעת לא היתה ענין של שכל - שכבר קבל שכל קודם החטא - אלא ה"ידיעה" היתה איך נראה הדבר בעיני אחרים. והענין של טוב ורעה מוליד תאוה וקנאה, שמהם באתה מלחמה לעולם.

והנראה בעיני להוסיף בענין זה הוא שמוכרח היה להיות כן שהאדם לא יגור בגן עדן לעולם כי "אדם לעמל יולד" (איוב ה: ז), והנסיון בגן עדן מודיע לנו בראיה ברורה שאי אפשר לאדם לעמוד נגד הנחש, היצר הרע, רק עם מצוה אחת, שהיא לא לאכול מן העץ. וכיון שרצה הקב"ה לזכות את האדם לפיכך הרבה לו תורה ומצוות כדי שבעשייתן יוכל לעמוד נגד היצר הרע ויזכה לגן עדן בעתיד ולחיי עולם הבא.

הברכה של "עונש"

ואחרי שביארנו עונש האדם, צריכים אנו להבין עונש הנחש. שאל רבי ומורי, ראש ישיבת נר ישראל בבלטימור, הרב יעקב יצחק הלוי רודערמאן, זצ"ל, איך עונשו של הנחש היה עונש בכלל? הגם שכתוב "על גחונך תלך ועפר תאכל כל ימי חייך", לכאורה נראה, שחיי הנחש יותר נחים וקלים מחיי האדם ואשתו, כי הנחש איננו מוכרח לעמול בעד לחמו כי ימצא את זה מסביבותיו. אבל באדם כתיב "בזיעת אפיך תאכל לחם", ובאשתו כתיב "בעצב תלדי בנים." וכיון שהנחש היה המחטיא, למה עונשיהם של החוטאים, ז"א אדם וחווה, היו יותר חמורים מהנחש שהיה הגורם להחטא?

ותירץ הראש ישיבה, זצ"ל, שבאמת בעונשם של אדם וחווה היתה גם ברכה. כי לא רק "אדם לעמל יולד", אלא הטבע של כל הבריאה הוא לקבל הנאה מפרי עמילותם. אפילו קוף שעולה על עץ לקחת פרי מקבל הנאה מתכלית ו"שכר" השתדלותו יותר מאם היינו נותנים לו בלי עמל וטרח. וכך היא, אמר הרב רודערמאן, במצוות שנתן לנו הקב"ה. למשל, קודם שיהודי אוכל לחמו צריך הוא ליטול את ידיו ולומר ברכה גם על הנטילה וגם על הלחם. ואחרי "עמילות" זאת, הוא מקבל יותר הנאה מלחמו מאם היה אוכל את זה בלי עמילות.

אבל הנאה זו לא מסר הקב"ה לנחש, אלא עונשו של הנחש היה שיבזבז שנות חייו בלי מגמה, בלי מטרה, ובלי תכלית, שדברים אלו הן הן המתקנות וההנאה של החיים.

ולכן, בכונתו להטיב, גרש הקב"ה את האדם מגן עדן, שאין טבע מין האנושי יכול לסבול עולם שאין בו עמילות ושכרו היוצא ממנו.